

Mededelingen van de Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel 54 no. 6

Deze Mededeling werd aldus uitgesproken in de vergadering van de Afdeling Letterkunde, gehouden op 14 januari 1991

P. J. BUIJNSTERS

Van 'Misanthrope' tot 'Hollandsche Spectator'
Over aard en ontwikkeling van het
schrijverschap van Justus van Effen
(1684-1735)

KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN
NOORD-HOLLANDSCHE, AMSTERDAM/NEW YORK/OXFORD/TOKYO, 1991

ISBN 0-444-85738-9

Copyright van deze uitgave © 1991 Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen bij de wet gesteld.

Zetwerk en druk: Casparie Heerhugowaard bv

I

Justus van Effen (1684-1735)¹ heeft het twijfelachtige geluk gehad tot twee literaturen te behoren: de Franse en de Nederlandse. Voor de Franse literatuurgeschiedenis eindigt zijn schrijversleven in 1731. Maar voor de Nederlandse literatuurgeschiedenis begint dat schrijverschap pas op 20 augustus 1731 met het eerste nummer van *De Hollandsche Spectator*, die tegelijk ook zijn enige werk in de moedertaal zou blijven. Deze overstap van Frans naar Nederlands heeft grote gevolgen gehad voor zowel de kennis als de waardering van Van Effen's oeuvre. Sommige Amerikaanse, Franse en Duitse onderzoekers hebben hem op grond van zijn Franstalige geschriften als een briljant pionier van de Europese Verlichting aangemerkt.² Maar in het neerlandistische kamp, waar men zich graag beperkt tot die *Hollandsche Spectator*, bespeurt men nog weinig van deze nieuwere inzichten. De vraag die ik daarom hier aan de orde wil stellen is of dit opvallend verschil in waardering wellicht berust op het feit dat men over twee verschillende Van Effens spreekt.

Om beter greep te krijgen op dit probleem lijkt het zinvol om de twee uitersten in Van Effen's oeuvre te vergelijken, namelijk zijn Franstalige debuut *Le Misantropie* (1711-1712) en zijn laatste werk *De Hollandsche Spectator* (1731-1735). Aldus kan de doorgaande lijn of eventuele breuk in Van Effen's ontwikkeling als schrijver, naar men hopen mag, scherper aan het licht worden gebracht.

We zouden de ontwikkelingscurve van Van Effen's schrijverschap stellig beter kunnen volgen, wanneer we alle schakels kenden tussen *Misantropie* en *Hollandsche Spectator*. Justus van Effen is geboren in 1684. Een debuut in 1711 lijkt dus aan de late kant. Maar bij zo'n ambitieus auteur ligt de gedachte aan nog onopgemerkt jeugdwerk voor de hand.³ Wat een totaaloverzicht vooral belemmert is de grauwsliuier van de achttiende-eeuwse anonimiteit,

¹ Zie P.J. Buijnsters, *Justus van Effen (1684-1735), leven en werk*, Utrecht 1992 (ter perse). Als voorstudie hiertoe verscheen reeds 'Beeld en zelfverbeelding van Justus van Effen', in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, jrg. 1988, afl. 3 [Gent 1989], pp. 480-496.

² Zie bijv. W.J.B. Pienaar, *English influences in Dutch Literature and Justus van Effen as Intermediary*, Cambridge 1929 (reprint New York/London 1971); Leonid Belozubov, *L'Europe savante (1718-1720)*, Paris 1968; James Lewis Schorr, *Justus van Effen and the Enlightenment* (dissertatie The University of Texas at Austin 1978). Ann Arbor 1981 (University Microfilms International); idem, *The Life and Works of Justus van Effen*, Wyoming [1982]; Dieter Steland, *Moralistik und Erzählkunst von La Rochefoucault und Mme de Lafayette bis Marivaux*, München z.j. [1984]; Wilhelm Graeber, *Moralistik und Zeitschriftenliteratur im frühen 18. Jahrhundert. Van Effens und Marivaux' Beitrag zur Entwicklung des frühaufklärerischen Menschenbildes*, Frankfurt am Main enz. 1986 [= Europäische Hochschulschriften, Reihe XIII, Bd. 110]; Werner Krauss, *Das wissenschaftliche Werk. Aufklärung II. Frankreich*, Berlin und Weimar 1987.

³ Volgens eigen zeggen heeft Van Effen van jongsaf 'zo wel in myn Moedertaal als in 't Latyn en vreemde talen stukjes voortgebracht' die door kenners geenszins werden afgekeurd (*De Hollandsche Spectator* [voortaan: *HS*] 3, nr. 77, p. 133). Al dat vroege werk is evenwel verloren gegaan, op enkele pas veel later gepubliceerde Franse gelegenheidsgedichten na.

waarin alle katten grijs lijken. Geen van Van Effen's geschriften is onder naam uitgegeven. Bovendien zette hij soms ook tijdschriften op met anderen, waarbij men maar raden moet naar ieders aandeel.

Het scala van onderwerpen dat Van Effen in zijn verhandelingen, reisbrieven, kritieken en essays aanroert is erg breed. Het omvat literatuur, geschiedenis, filosofie, theologie, jurisprudentie, pedagogiek, taalkunde en natuurwetenschap. De auteur blijkt zeer vertrouwd met de klassieke oudheid, maar ook met de moderne Franse, Engelse en Nederlandse literatuur. Hij had evengoed predikant of hoogleraar kunnen worden als journalist. Het gouverneurschap dat hij bij diverse adellijke families bekleedde gold trouwens als een wachtkamer voor het professoraat. De wijsgerige discussies van zijn tijd volgde hij niet als passief toehoorder, maar verbond er steeds zijn eigen reflecties aan. Wie dat alles leest vraagt zich met steeds groter worden de verbazing af: wat was deze Van Effen dan zelf toch voor iemand? En daar begint het grootste raadsel.

Vroegtijdig losgeraakt van zijn stijf-kerkse, klein-burgerlijke milieu in Utrecht, beweegt Van Effen zich levenslang als een goed gesoigneerde nomade in een kring van refugiés en hele of halve adel, zonder zich daarmee ooit ten volle te kunnen identificeren. In zijn civiele bestaan schijnt alle vastigheid te ontbreken. En de kist met brieven en documenten die dit hele netwerk van steeds wisselende relaties zou kunnen ontrafelen is tot dusver niet tevoorschijn gekomen. Van deze rasschrijver bleef vrijwel geen snipper privé-correspondentie bewaard! Menig onderzoeker heeft dan ook reeds zijn tanden stukgebeten op de muur die Van Effen's persoonlijke leven afschermt. In zijn publicaties toont hij zich uiterst terughoudend over zichzelf en over zijn naaste omgeving. Eén voorbeeld: In de jaren waarin Van Effen zijn *Hollandsche Spectator* uitgaf, krijgt hij voor het eerst een vaste betrekking, trouwt en wordt vader (de volgorde is overigens andersom), maar zelfs de geringste toespeling op deze gebeurtenissen blijft achterwege. Toch zijn wij voor de kennis van zijn persoonlijkheid en van zijn denkbeelden geheel op die geschriften aangewezen.

Dit alles heeft een reeks van onderzoekers niet weerhouden om zich voor Van Effen te interesseren, omdat men wel begreep dat hij een sleutelfiguur is geweest in de transmissie van culturen en ideeën. Zo heeft hij nog vóór Voltaire het Franse publiek in kennis gebracht met de Engelse literatuur van zijn dagen⁴ en zowel Swift's *Tale of a Tub*⁵ als Defoe's *Robinson Crusoe* voor

⁴ Door zijn anoniem verschenen, zestig pagina's lange 'Dissertation sur la Poésie Anglaise', in het *Journal Littéraire* IX-1 (1717). Hierover o.a. Henning Silberbrandt, 'Dissertation sur la Poésie Anglaise (1717). A Note on the Presentation of English Literature in France', in: *Orbis Litterarum* 30 (1975), pp. 192-209; Leonie Ophof-Maas, 'English Literature seen through the eyes of Justus van Effen', in: *The Role of Periodicals in the Eighteenth Century*, Leiden (Sir Thomas Browne Institute) 1984, pp. 26-33.

⁵ Hierover F.J.A. Jagtenberg, 'Swift en Van Effen: de geschiedenis van een vertaling', in: *De Nieuwe Taalgids* 76 (1983), pp. 507-516; idem, *Jonathan Swift in Nederland (1700-1800)*, Deventer 1989 (diss. K.U. Nijmegen).

het eerst in het Frans vertaald. Verder heeft hij met zijn *Misanthropie* het spectatoriale weekblad op het continent geïntroduceerd,⁶ terwijl hij met zijn poëziebeschouwingen de grondlegger is geworden van de Nederlandse literaire kritiek. Zijn redacteurschap van het prestigieuze wetenschappelijke *Journal Littéraire*⁷ leverde hem in 1715 het fellowship van de Royal Society te Londen op: naar het toen leek de voorlopige bekroning van een beloftevolle loopbaan.

Het is op grond van dit vroege journalistieke werk dat de Duitse romanist Werner Krauss in 1963 Van Effen een van de briljantste publicisten uit de achttiende eeuw noemde.⁸ En men kan zonder gevaar van overdrijving zeggen, dat de Franstalige Van Effen een van de zeer weinige Nederlandse schrijvers uit die periode is geweest, die op internationale faam heeft kunnen bogen, zij het steeds onder dekmantel van anonimiteit. Vanaf 1719 echter gaat het om onduidelijke redenen met Van Effen bergafwaarts: sociaal en literair. Van de zelfverzekerde journalist en gouverneur lijkt niet veel te zijn overgebleven. Dan, in 1731, schijnt de kans weer te keren. Van Effen's *Hollandsche Spectator* kent een groot succes, maar midden in die onderneming wordt hij ernstig ziek en sterft vrijwel met de pen in de hand. Zijn solide reputatie binnen eigen taalgebied zal voortaan enkel op dit omvangrijke en dikwijls nagevolgde meesterwerk gebaseerd blijven. Totdat in recente jaren juist deze Hollandse Van Effen als negatief contrastmodel geplaatst wordt tegenover zijn collega-journalist Jacob Campo Weyerman.⁹ Voor sommige critici bestaat er een levensgroot kwaliteitsverschil tussen de Hollands-burgerlijke Verlichting, waarvan Van Effen de zelf benoemde voorganger was, en de wereldwijze, libertijnse Verlichting die hier slechts als onderstroom een verborgen leven kende. Onder dat perspectief bezien wordt de conformistisch geheten Van Effen dan graag uitgespeeld tegen de alternatieve 'rebel' Weyerman. Het zal duidelijk zijn dat we bij ons vergelijkend onderzoek van *Misanthropie* en *Hollandsche Spectator* ook deze confrontatie met Weyerman moeten betrekken.

Beginnen we met *Le Misanthropie*.

⁶ Zie P.J. Buijnsters, *Spectatoriale geschriften*, Utrecht 1991.

⁷ *Journal Littéraire*. La Haye, T. Johnson, 1713-1722. 12 dln. in 8°. [eerste reeks]. Met het vervolg heeft Van Effen geen bemoeienis meer gehad. Zie Paul Hemprich, *Le Journal Littéraire de La Haye (1713-1737)*, Berlin 1915; vooral echter de speciale aflevering hierover van het *Documentatieblad Werkgroep 18e Eeuw XVIII/2* (1986).

⁸ 'An der französischen Publizistik sind auch französisch schreibende Holländer beteiligt, zum Beispiel Justus van Effen, der Frankreichs Boden niemals betreten hatte und zu den brilliantesten französischen Publizisten des Jahrhunderts gehörte.' (Werner Krauss, *Aufklärung II. Frankreich*. Herausgegeben von Rolf Geissler. Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1987, p. 320. Het betreft hier de herdruk van een reeds in 1963 verschenen studie.

⁹ Cf. *Het verlokkelijk ooft. Proeven over Jacob Campo Weyerman*. Bezorgd door Peter Altena e.a., Amsterdam [1985], p. 12, 48, 53, 57 en 180.

II. LE MISANTROPE

Op 19 mei 1711 verscheen bij de Haagse libraire Thomas Johnson het eerste nummer van het spectatoriale weekblad *Le Misanthrope*.¹⁰ De onderneming had voldoende succes om tot 26 december 1712 te worden voortgezet. In totaal zouden er zo 85 afleveringen van elk acht bladzijden verschijnen. Achteraf bezien vormde dit debuut een hoogtepunt in Van Effen's schrijverscarrière. Het was dan ook een Europese primeur: het eerste tijdschrift volgens spectatoriale formule op het continent. Alleen Steele en Addison in Engeland waren met hun *Tatler* en *Spectator* Van Effen juist voor geweest.¹¹

Alles wijst erop dat hier een ambitieus jong auteur en een even ondernemend uitgever elkaar in een natuurlijke belangenvereniging gevonden hebben. Johnson had volgens eigen zeggen met bewondering kennis genomen van de Londense *Tatler* en meende nu dat een dergelijk satirisch-moraliserend tijdschrift ook hier moest kunnen. Door een gelukkig toeval trof hij 'un Auteur – Van Effen dus – qui a dessein, sans se faire connoître, de sonder le goût du Public dans un pareil Ouvrage.'¹² Dat laatste punt, 'zelf schrijver worden', was voor de uitvoerder zelf echter wel zo belangrijk. Van Effen maakte er in zijn eigen voorrede ook bepaald geen geheim van:

mon premier but n'est pas tant de corriger le Public, que d'essayer si je suis capable de lui plaire.¹³

De *Misanthrope* is dus, afgezien van zijn betekenis voor het lezerspubliek, ook voor Van Effen zelf een leerschool geweest. Al doende heeft hij moeten ontdekken waar zijn kracht lag. Het spectatoriale vertoog bleek het geëigende medium voor zijn beschouwelijke geest.

Waarin lag nu het bijzondere van deze nieuwe uitdrukkingwijze? Wat dat inhield vertelt hij zelf in het vijfde nummer (19 mei 1718) van zijn *Bagatelle*, waar hij de spectatoriale journalist vergelijkt met de wetenschappelijke verhandelaar. Deze laatste kon in zijn boek een kwestie omstandig van alle kanten belichten. Een weekbladschrijver daarentegen moest in weinige bladzijden de kern van een zaak raken. Hij kon bijgevolg zijn gedachten slechts mondjesmaat naar voren brengen. In de woorden van Defoe: "t is a new

¹⁰ *Le Misanthrope. Contenant Des Réflexions Critiques, Satiriques & Comiques, sur les défauts des hommes.* A La Haye, chez T. Johnson, Libraire Anglois, 1711-1712, 2 dln. in 8°. Voortaan afgekort: *M.* Het enige in Nederland aanwezige exemplaar van deze oudste uitgave (KB 475 E 30) wordt sinds de verhuizing van de Koninklijke Bibliotheek vermist. Ik heb echter gebruik kunnen maken van een xerox-kopie die mevr. Dr. Suzan van Dijk te Breda mij welwillend ter beschikking stelde.

¹¹ *The Tatler.* By Isaac Bickerstaff, Esq. verscheen van 12 april 1709 tot 2 januari 1711 in 271 nrs., waarvan 188 door Richard Steele (1672-1729) en 46 door Joseph Addison (1672-1719). *The Spectator* verscheen van 1 maart 1711 tot 6 december 1712 in 555 nrs., waarvan ca. 236 door Steele en 274 door Addison.

¹² Avertissement du Libraire, voorin de gebundelde uitgave van *Le Misanthrope*.

¹³ Préface, p. *2v.

thing for an author to lay down his thoughts piece-meal.' Hier kwam het volledig aan op flitsend vernuft en economie van taalmiddelen. Eerder al had Steele in *The Spectator*, nr. 124, op de moeilijkheidsgraad van die nieuwe schrijfrant gewezen:

[Wy] zyn genoodzaakt, terstond in 't vereisch van de zaak te treden, en alles met een krachtige en geestryke styl te onderschragen; en zoo dat niet geschied, worden onze Vertogen onder de bank geworpen, en voor laf en ongezouten uitgekreten; Wy zyn genoodzaakt acht te geven, dat alle de deelen van onze Vertogen wel tot malkanderen passen, dat het geen daar in be-weerd werd, als geheel iets nieuws zy, of ten minsten zodanig schyne door de draai, die wy aan onze redeneering geven.¹⁴

Van Effen was zich dan ook goed bewust van het feit dat hij in Nederland een innovator was, net zo zeer als dat voor Steele in Londen gold. Vandaar zijn voortdurend pleidooi voor de status van het spectatoriale genre. Wat een kunst was het niet om hoogst ernstige problemen op een luchtige manier voor een algemeen publiek aan de orde te stellen; om, zoals Steele het eens formuleerde, de filosofie vanuit de hogeschool naar de salons en koffiehuzen over te brengen. Het leek allemaal zo gemakkelijk om een afgerond verhoog van acht bladzijden te schrijven. Maar het vereiste alleen al een goed maat-gevoel om precies binnen de gegeven limiet te blijven.

Deze nieuwe spectatoriale schrijfrant zocht twee op zichzelf moeilijk verenigbare dingen te combineren: moralisatie en geestige scherts, wat feitelijk een modernere toonzetting was van het horatiaanse nut en vermaak. In zijn beste vertogen is Van Effen in dat streven ook geslaagd. De luchtige moralisatie, waarin vooral Steele excelleerde, liep echter steeds het gevaar om te ontaarden, hetzij in geestloze prekerij, hetzij in geforceerde aardigheden.

Daarnaast was het voor de spectatoriale weekbladschrijver zaak om een juist evenwicht te vinden tussen continuïteit en variatie. De *Misanthrope* kon pas een eigen gezicht krijgen, wanneer de afzonderlijke vertogen een zekere consistentie van opvatting te zien gaven. Anderzijds was afwisseling van stof en presentatie geboden om een vaste lezerskring aan zich te binden. En dat laatste was in die tijd te meer van belang, omdat men nog niet het tegenwoordige systeem van tijdschriftabonnementen kende. Een journalist moest dus haast van nummer tot nummer werven naar de gunst van zijn publiek.

Een delicaat probleem was verder de relatie fictie-werkelijkheid. Ook hier moest de *Misanthrope* als zedenmeester behoedzaam manoeuvreren tussen twee uitersten: enerzijds de op concrete personen of situaties gerichte roddelkritiek in de trant van Weyerman, anderzijds een volmaakt gratuite hekeling

¹⁴ Hier geciteerd naar *De Spectator of verrezene Socrates*. Deel II. Uit het Engelsch vertaald door A.G.L. R.G. [rechtsgleerde?]. Tweede druk. Amsterdam 1730, nr. 31, p. 223. Voor de relatie met het Engelse origineel zie: C.W. Schoneveld, 'De Spectator, of Verrezene Socrates (1720-1744): bespreking van en concordantie op de Nederlandse vertaling van The Spectator', in: *Documentatieblad Werkgroep 18e Eeuw XVI/2* (1984), pp. 147-69.

van algemeenheden. Van Effen was zich terdege bewust van dit dilemma. Hij gaf toe zijn spectatoriale portretten niet zomaar uit de lucht te hebben geplukt. Het vertrekpunt lag altijd in de werkelijkheid.

Hoe zat Van Effen's *Misanthrope* nu in elkaar? Anders dan wat in latere spectators gebruikelijk zal worden, begint de *Misanthrope* niet met zichzelf eerst aan de lezer voor te stellen. Wie of wat hij voor een persoon is blijft vooralsnog onduidelijk. Hij woont kennelijk in Den Haag en is, hoewel schrijvend in het Frans, zelf Nederlander. Echter over zijn leeftijd, beroep, confessie, of opleiding verneemt men geen woord. Zijn geestelijk profiel valt alleen te reconstrueren uit het geheel van opvattingen waar hij in zijn weekblad blijkt achter te staan. Natuurlijk is het dan zaak om het essentiële van het incidentele te scheiden, want de spectatoriale kritiek bestrijkt in principe alle vormen van maatschappelijk gedrag. Voor ons vergelijkend onderzoek met *De Hollandsche Spectator* zullen we ons hier beperken tot drie hoofdthema's: libertinisme, filosofie en vaderlands gevoel.

Van Effen's houding tegenover het libertinisme komt het best tot uitdrukking in zijn 'Réflexions sur le Caractère des Esprits-Forts & des Incrédules'. Dit bijna 140 bladzijden lange essay verschijnt voor het eerst in de herziene uitgave van *Le Misanthrope* uit 1726. De kern ervan is echter reeds aanwezig in het aan deze problematiek gewijde vertoog van 17 oktober 1712. Van Effen wenst duidelijk onderscheid te maken tussen twee soorten libertijnen: enerzijds de kleine falanx van echte atheïsten, 'les Docteurs du Libertinage'; anderzijds de grote groep van napraters, die op hoge toon maar wat zeggen om indruk te wekken. Bij vele vrijdenkers speelt ijdelheid een grote rol. Men wil, koste wat het kost, origineel lijken. Dat geldt speciaal voor die onbeschaamde papegaaien van het libertinisme, de petit-mâîtres of modejonkers, op wie Van Effen zich buitengewoon gebeten toont.

De apologeten van het christendom – waartoe de *Misanthrope* zichzelf rekt – staan evenwel voor de moeilijke opgave om oude waarheden met inmiddels afgesleten wapens te verdedigen. Dat kost meer vernuft dan het bedenken van tegenwerpingen, omdat de atheïst zich op één enkel aanvalspunt kan concentreren en zelf niet gehouden is aan het opzetten en overeindhouden van een consistent systeem. Toch neemt hij het zonder aarzelen op voor de (hervormde) godsdienst tegen alle vormen van ongelof. De *Misanthrope* manifesteert zich hier als een vroege vertegenwoordiger van de reformatorische Verlichting, voor wie tussen geloof en rede geen innerlijke tegenspraak bestaat. Dat houdt tegelijk in, dat hij zich ook nadrukkelijk distantieert van de dweepzieke, onverdraagzame 'fijnen' ('les dévotes'),¹⁵ die hem zijn leven lang de voet zouden dwarszetten – en omgekeerd. Met hun, in zijn ogen, valse geloofshouding vormen ze de tegenpool van de ongelovige libertijnen.

Een belangrijk vertoog is dat van 14 maart 1712. Van Effen stelt daar de kernvraag wat men onder een filosoof dient te verstaan. In elk geval iets an-

¹⁵ Cf. vooral *M*, nr. 8 (6 juli 1711).

ders dan wat de meeste mensen denken. Ten onrechte wordt deze naam dikwijls gegeven aan iemand die een groot aantal wijsgerige geschriften heeft gelezen en de verschillende stelsels van Aristoteles, Plato, Descartes en Locke min of meer kent. Zo'n geleerde zou hij echter liever een '*Littérateur de la Philosophie*' willen noemen. Een echte filosoof daarentegen is iemand die zelfstandig redeneert ('de leur propre fond'); bij hen is filosoferen meer een kwestie van oordeel ('jugement') dan van geheugen.

Maar er heerst nog een andere misvatting met betrekking tot de term filosofie: in de ogen van velen zou een filosoof zich enkel bezig moeten houden met zaken, die ver boven het gewone menselijke begrip uitstijgen, zoals astronomie en metafysische bespiegelingen. Maar dat is, volgens Van Effen, absoluut onjuist. De ware filosoof is meer geïnteresseerd in het nuttige dan in het curieuze: 'Sa principale étude, c'est de former sa raison, de la rendre éclairée et exacte; de pénétrer dans la nature de ses devoirs'. We zien hoe hier door Van Effen aan het begrip filosofie een invulling wordt gegeven die typerend mag heten voor het verlichte denken van de achttiende eeuw. Het accent verschuift daarbij helemaal van het metafysische naar het ethische, van het abstracte naar de alledaagse werkelijkheid. Filosofie mag niet langer iets zijn voor de studeerkamer, ver boven de boomgrens van het menselijk bewustzijn. Ze hoort thuis in de salons en koffiehuisen, op alle plaatsen waar mensen werkelijk met elkaar verkeren. Daar alleen kan ze dienen als toetssteen voor eigen en andermans gedrag. Vanuit die optiek vindt ook een herwaardering plaats van vroegere schrijvers. Longinus bijvoorbeeld met zijn verhandeling 'Over het verhevene' heeft dan maar weinig te bieden, terwijl de moralist Horatius voor Van Effen helemaal beantwoordt aan zijn idee van de ware filosoof. Geen schrijver heeft op hem meer indruk gemaakt dan deze 'wijsgeer voor de wereld'.¹⁶

Als derde hier te bespreken thema noemde ik het vaderlands gevoel. In de *Misantropie* manifesteert zich reeds een zelden opgemerkte ambivalentie van de auteur. Het is een Franstalig geschrift, maar de geest ervan is absoluut niet francofiel, integendeel. Met kracht verzet Van Effen zich, hoezeer ook de superioriteit van de Franse civilisatie en in het bijzonder van de Franse literatuur erkennend, tegen de gedachte dat die cultuur de enig geldende norm voor ons Nederlanders zou moeten zijn. Van jongsaf aan in vriendschappelijk contact met refugiés als Paul Maty, legt hij niettemin de schuld voor onze decadentie grotendeels bij deze vluchtelingen. Zij hebben als dank voor hun gastvrijheid onze zeden bedorven. Deze harde kritiek staat niet op zichzelf. Ze getuigt van de steeds grotere reserve in de Republiek tegenover

¹⁶ Geen schrijver wordt door Van Effen zo vaak, en altijd met instemming, geciteerd als Horatius, aan wie ook de meeste motto's van zijn *Hollandsche Spectator* zijn ontleend. Horatius was toch de lievelingsdichter van de galante Verlichting; cf. Doris Fulda Merrifield, 'Senecas moralische Schriften im Spiegel der deutschen Literatur des achtzehnten Jahrhunderts', in: *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 41 (1967), pp. 528-546; Caroline Goad, *Horace in the English literature of the eighteenth century*, New Haven 1918.

de uit Frankrijk gevluchte geloofsgenoten en hun nazaten.¹⁷ Zo roept de *Misanthrope* in nr. 13 (10 augustus 1711) een idyllisch beeld op van de eens zo deugdzame Bataven, die thans dreigen onder te gaan aan de Franse politesse, zodat hij vertwijfeld concludeert: 'Heureux mille fois, dans leur impolitesse, les anciens Belges!' De gehate petit-mâtres vormen in zijn ogen het vleesgeworden beeld van die Franse naïperij.

In dit verband mag er wel aan worden herinnerd dat ook baron Arent van Wassenaer-Duivenvoorde (1669-1721), Van Effen's principaal, wantrouwend stond tegenover alles wat Frans was, zij het dan om andere redenen: 'Frankrijk was voor hem behalve een politieke vooral een religieuze bedreiging', waartegen een protestantse solidariteit tussen Engeland en de Republiek zich te weer diende te stellen.¹⁸ In de *Misanthrope* vinden we, overigens los van deze politiek-religieuze kontekst, de aanzet tot een soortgelijke antithese, maar nu op cultureel en intellectueel gebied. Het is de gedachte dat Engeland thans als correctie op de overheersende Franse invloed een nieuw, nog niet naar waarde geschat element heeft ingebracht in de Europese cultuur:

De Engelse filosofen treden nu ook sterk naar voren, en hoewel het nog niet echt mode is geworden om hen te volgen, heeft het er toch alle schijn van dat de originaliteit van hun denken en hun wezenlijke verdienste hen weldra populair zullen maken bij allen die zich willen onderscheiden.¹⁹

Namen blijven hier achterwege, maar we kunnen ze gemakkelijk zelf invullen. Locke en Newton vertegenwoordigen deze modernere Engelse filosofie, waartegen het Franse beschavingsmodel als ouderwets begint af te steken.

Wat in *Le Misanthrope* geheel ontbreekt zijn verwijzingen naar Nederlandse schrijvers. Het lijkt wel of Van Effen, literair gesproken, in een andere wereld verkeert dan tijdgenoten als Luyken, Vlaming, Wellekens of Poot. Maar dat is toch gezichtsbedrog, want blijkens zijn in het *Journal Littéraire* van 1714 gepubliceerde 'Reflexions sur la Poesie Hollandoise'²⁰ hield Van Effen zijn dichtende landgenoten scherp in de gaten. Hoe komt het dan, kan men vragen, dat hij bij al zijn kritiek op de Fransen toch geen aansluiting zocht bij Nederlandse literatoren? Waarom schreef hij niet zelf in zijn moedertaal? Het antwoord valt eigenlijk te lezen in *Le Misanthrope* van 29 augustus 1712, waaruit tegelijk een zekere ontgoocheling spreekt:

¹⁷ Cf. H. Bots e.a., *Vlucht naar de vrijheid. De Hugenoten en de Nederlanden* (Amsterdam 1985), pp. 116-118.

¹⁸ J. Aalbers, 'Factieuze tegenstellingen binnen het college van de ridderschap van Holland na de vrede van Utrecht', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 93 (1978), pp. 412-445; citaat: p. 420.

¹⁹ *M II*, nr. 23 (6 juni 1712), p. 177: 'Les philosophes Anglois se mettent sur les rangs; et quoique la mode de les suivre ne soit pas encore entièrement établie, il y a de l'apparence que la nouveauté de leurs raisonnements, jointe à leur véritable mérite, leur donnera de l'accès dans l'esprit de tous ceux, qui veulent se tirer du commun.'

²⁰ *Journal Littéraire III-1* (jan.-febr. 1714), pp. 177-209.

Buiten Rusland is er, geloof ik, geen land waar men minder om poëzie en literatuur geeft dan in de gewesten die wij bewonen.²¹

In zijn 'Reflexions sur la Poesie Hollandoise' wordt die gedachte nader uitgewerkt. Om elke twijfel aan zijn patriotisme weg te nemen begint Van Effen zijn rekwisitoor met een uitbundige lofprijzing van de Republiek en de hier gepractiseerde vrijheid. Juist daardoor kon de wetenschapsbeoefening in Nederland zo'n grote vlucht nemen. Maar wat de literatuur betreft liggen de zaken heel anders. De Nederlandse dichtkunst kan zich op geen stukken na meten met de Franse. Dubbele oorzaak: het gemis aan kunstregels om de smaak van het publiek en van de dichters zelf te vormen en het gebrek aan appreciatie. Volgens Van Effen ontbrak het hier niet aan literair talent, des te meer aan publieke waardering: 'De enige briefstijl die onze oren streelt is die van de wisselbrieven.'²² Het is een oude klacht, en even oud is de gedachte dat het elders, in dit geval in Frankrijk, beter zou zijn. Van Effen kende echter op dit punt geen twijfel: 'Na die vermaarde volkeren van de klassieke Oudheid weet ik geen volk dat de kunst altijd zo hoog heeft gewaardeerd als de Fransen.'²³ Voor dit Frans lezende publiek zou hij daarom noodgedwongen schrijven.

III. DE HOLLANDSCHE SPECTATOR

Veel van wat hierboven is gezegd over uiterlijke vorm en verschijningswijze van *Le Misanthropie* geldt evenzeer voor *De Hollandsche Spectator*, die van 20 augustus 1731 tot 8 april 1735 in 360 (half)wekelijkse afleveringen bij Hermanus Uytwerf te Amsterdam het licht zag.²⁴ Een belangrijk verschil in uitgangspunt was echter dat de auteur van *De Hollandsche Spectator* zichzelf niet meer hoefde te bewijzen door naar de gunst van het publiek te dingen. Hij hoopte integendeel met zijn weekblad vooral ook aan jongere schrijvers een forum te bieden. Die verwachting bleek in zoverre geen illusie dat *De Hollandsche Spectator* weldra een centrum van correspondentie werd.²⁵ Een briefschrijver drukte het in nr. 157 van 27 april 1733 treffend uit: 'Hy [de spectator] kan aangezien, en gebruikt worden van ieder als de algemeene raads-

²¹ Exceptée la Moscovie, je ne crois pas qu'il y ait un Païs dans l'Europe où l'on cultive moins la Poësie et l'Eloquence que dans les Provinces que nous habitons. *M II*, nr. 35 (29 augustus 1712), p. 275. Cf. Peter Altena, 'Het *Journal Littéraire* en de poëtenoorlog in de Nederlandse literatuur', in: *Documentatieblad Werkgroep 18e Eeuw XVIII/2* (1986), pp. 267-287.

²² *M II*, nr. 35 (29 augustus 1712), p. 276: 'le seul style qui flatte agréablement nos oreilles c'est celui des Lettres de change.'

²³ 'Après ces Nations fameuses de l'Antiquité, je ne connois point de Peuple où le Bel-esprit ait été toujours considéré, autant que chez les François.'

²⁴ *De Hollandsche Spectator*. Amsterdam, Hermanus Uytwerf, 1731-1735, 12 dln. in 8°; voortaan afgekort: *HS*. Voor de drukgeschiedenis zie: B. van Selm, 'De 1731-1735 edities van *De Hollandsche Spectator*', in: *Studies voor Zaalberg*, Leiden 1975, pp. 187-260.

²⁵ Zie P.J. Buijnsters, 'Lezersbrieven aan *De Hollandsche Spectator*', in: W. van den Berg (ed.), *Het woord aan de lezer*, Groningen 1987, pp. 127-142.

man van de gansche Landaard, [...] als het *middelpunt van de algemeene correspondentie* van een gansch Volk'. Zijn relatie met het lezend publiek was al gauw persoonlijker en intenser dan met welk Frans tijdschrift van Van Effen ooit het geval was geweest. Nu gaat het hier ongetwijfeld om twee soorten lezers. *Le Misanthrope* richtte zich stilzwijgend op een literair ontwikkelde bovenlaag van Frans sprekende Nederlanders en refugiés, terwijl *De Hollandsche Spectator*, bij duizenden verkocht,²⁶ over het hele land door een brede groep van burgers gelezen werd. In elk geval mikte Van Effen hier uitdrukkelijk op deze middenklasse, of zoals hij het zelf uitdrukt, op de 'luiden van middelbare staat'.²⁷

Maar het verschil tussen *Misanthrope* en *Hollandsche Spectator* beperkt zich niet tot de gekozen voertaal, het beoogde c.q. bereikte auditorium en het epistolair contact met dat lezerspubliek. Frappanter nog is het onderscheid in attitude van de schrijver. Anders dan de *Misanthrope* maakte *De Hollandsche Spectator* vanaf het begin duidelijk waar hij stond, wat zijn bedoelingen waren, tot wie hij zich speciaal richtte en wat voor stijl hij dacht te hanteren.²⁸ Omdat hij ál zijn medeburgers vermaak en nut wilde toebrengen, beloofde hij in zijn spectator bovenal 'verstaanbaarheid en duidelykheid' te betrachten en te schrijven in 'de gemeenzame styl, zo als dezelve by luiden van geboorte en opvoeding door 't gebruik ingevoerd is'.

De Spectator rekende zichzelf 'een wezentlyk goed Protestant', al wilde dat niet zeggen dat hij zijn opinie steeds 'in de vorm van 't geen men *rechtzinnigheid* noemd' gegoten had. Wel impliceerde het dat hij 'een aartsvijand [was] van kleine en groote vervolgingen'. Verder hoopte hij zich ook in dit werk te manifesteren als 'een trouw en tederhartig liefhebber van [zijn] Vaderland'. Met deze summiere aanduiding van zijn confessionele en politieke gezindheid moest het publiek maar tevreden zijn, want – zo verklaarde de spectator uitdrukkelijk – 'in byzonderheden raakende Staat en Godsdienst, ben ik voornemens niet te treden; doch als een welgeaard Onderdaan, zal ik nooit de gelegendheid verwaarloozen van myne Medeburgere dit ontzach en die liefde, welke men aan d'Overheden verschuldigd zyn, in te boezemen'.

Wie dit leest is bij voorbaat geneigd bijval te geven aan hen die Van Effen een behoudsgezinde moderaat noemen. Maar heeft deze Van Effen van *De Hollandsche Spectator* zich daarmee ook verwijderd van zijn eigen verleden,

²⁶ Precieze verkoopcijfers zijn niet bekend; in nr. 165 van 26 mei 1733 wordt slechts veronderstellenderwijs over een debiet van 'duizenden [over] 't gansche land' gesproken. Maar het aantal verkochte exemplaren moet de duizend ruimschoots overschreden hebben (cf. Van Selm, p. 237).

²⁷ HS 3, nr. 68 (20 juni 1732), p. 57. In de door Joop de Jong (*Een deftig bestaan. Het dagelijks leven van regenten in de 17de en 18de eeuw*, Utrecht enz. 1987, pp. 14-16) en anderen gehanteerde stratificatie is hier sprake van de 'brede burgerij', zulks ter onderscheiding van de aanzienlijke burgerij en het 'gemeen'. Het gaat dus om kleine zelfstandigen, geschoolde ambachtslieden, lagere ambtenaren en officieren, schoolmeesters en predikanten.

²⁸ Zie voor dit program HS 1, nr. 10 (22 okt. 1731), waaruit volgende citaten.

van de verlicht-cosmopolitische geest die omstreeks 1713 in de Haagse kring rond het door Van Effen geredigeerde *Journal Littéraire* heerst?

Voor de Amerikaanse historica Margaret C. Jacob is dat al lang geen vraag meer. Zij beschouwt Justus van Effen eenvoudig als een renegaat van de Verlichting, of liever nog als christelijke infiltrant binnen de Chevaliers de la Jubilation. Van dit gezelschap had om zo te zeggen nog nooit iemand gehoord, eer Margaret C. Jacob er in haar fascinerende boek *The Radical Enlightenment* uit 1981 een centrale plaats voor inruimde.²⁹ Het gaat volgens haar om een geheim genootschap van republikeins gezinde radicale vrijdenkers, grotendeels werkzaam in de wereld van het boek en sterk gericht op Engeland. Deze Chevaliers die zich vanaf 1710 in Den Haag tot een vaste groep verenigden, zouden – nog steeds volgens M.C. Jacob – zowel formeel als intentioneel een proto-maçonnieke loge vormen met John Toland als grondlegger en als voornaamste leden: Gaspard Fritsch, Michel Böhm, Gottlieb Gleditsch, Charles Levier, Bernard Picart, Jean de Bey en Prosper Marchand. Dat zijn althans de namen die figureren in een document dat Mrs. Jacob aantrof onder de Toland-papers in de British Library en waarop zij haar interpretatie voornamelijk baseert.³⁰ Dit stuk nu wordt door de Amerikaanse onderzoekster in nauw verband gebracht met een aantal brieven en verslagen van de Assemblée des Frères uit het fonds-Marchand in de U.B. Leiden³¹ en vervolgens ook met het *Journal Littéraire*, dat zij als het propaganda-orgaan van de 'Frères' beschouwt. In de visie van M.C. Jacob waren de loge van de Chevaliers de la Jubilation, de Assemblée des Frères en de Société de gens de lettres die het *Journal Littéraire* uitgaf slechts drie in elkaar overvloeiende verschijningsvormen van dezelfde heterodoxe groepering, die een weinig opgemerkte maar hoogst belangrijke onderstroom naast de algemeen bekende, gematigde Newtoniaanse Verlichting vertegenwoordigde: 'The Radical Enlightenment'. De kern van deze geheime 'Orde' bestond volgens haar uit Franse refugiés zoals Prosper Marchand, secretaris van de Orde der Chevaliers. Daarmee is tegelijk al een personele unie gesuggereerd met het *Journal Littéraire*. Maar dat bewijst nog niets over de aan deze kringen toegeschreven revolutionaire activiteit. Juist op dit cruciale punt is de door

²⁹ Margaret C. Jacob, *The Radical Enlightenment. Pantheists, Freemasons and Republicans*, London enz. 1981, pp. 155-159 en passim. Dit boek vormt slechts de climax van een reeks nauw verwante publicaties door M.C. Jacob, die begon met haar artikel 'An unpublished Record of a Masonic Lodge in England: 1710', in: *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 22 (1970), pp. 168-171.

³⁰ *Extrait des Registres du Chapitre General des Chevaliers de la Jubilation*, tenu à Gaillardin, Maison de l'Ordre, le 24. 9bre 1710: British Library Add. Mss., No. 4295, ff. 18-19; als appendix 1 in Engelse vertaling opgenomen achterin *The Radical Enlightenment*; in originele versie afgedrukt en getranscribeerd door Chr. Berkvens-Stevelinck in *Quaerendo* XIII-1 (1983), pp. 53-57.

³¹ UB Leiden, March. 1, 2 en 62. Cf. Christiane Berkvens-Stevelinck, *Catalogue des manuscrits de la collection Prosper Marchand*, Leiden 1988. Alle door M.C. Jacob gebruikte (en gedeeltelijk door haar in het Engels vertaalde) documenten zijn, met enkele daarmee samenhangende stukken, voor het eerst door Berkvens-Stevelinck in originele versie gepubliceerd in *Quaerendo* XIII 1-2 (1983).

Margaret C. Jacob gegeven voorstelling sterk bekritiseerd door Christiane Berkvens-Stevelinck.³² Zij ziet in de Chevaliers en de Assemblée des Frères met hun parodistisch-burlesk, kwasi-geleerd ritueel louter manifestaties van een 'esprit de libertinage' volgens de traditie van Rabelais. Met vrijmetselarij, pantheïsme of anti-monarchale rebellie heeft dit alles niets te maken. En wat Prosper Marchand betreft, verwerpt Berkvens-Stevelinck met klem elke suggestie in heterodoxe richting. Marchand bleef zijn leven lang de diep gelovige protestant die hij kort voor zijn vlucht uit Frankrijk geworden was.

Het zal duidelijk zijn dat alleen verder gedetailleerd bronnenonderzoek de houdbaarheid van M.C. Jacob's thesis kan toetsen. Maar nu reeds kan worden vastgesteld dat de Amerikaanse ideeënhistorica – ondanks gerechtvaardigde kritiek van filologische zijde – ons oog heeft gescherpt voor allerlei onderstromingen binnen het grote complex van de Verlichting. Al zou van wat zij op het spoor meent te zijn gekomen maar een tiende deel waar zijn, dan nog zou dat een aardverschuiving betekenen binnen het bestaande beeld van de Europese Verlichting. Er openbaart zich onder de pen van Margaret C. Jacob een heel netwerk van relaties, een clandestiene Verlichting binnen de Verlichting, met Holland (Den Haag) als centrum. De eerste impulsen gaan uit van Engeland, waar vrijdenkers als Toland, Tindall en Collins met hun radicale geschriften de geesten rijp maken, tegelijk hun werkterrein verplaatsend naar de Republiek. Daar, in de grote Hollandse steden, wemelt het van Franse refugiés en van cosmopolitisch georiënteerde avonturiers, die de nieuwe ideeën verder uitdragen over geheel Europa. Natuurlijk vormen zij over het geheel gezien maar een onopvallende minderheid, maar hun invloed via de vrijmetselarij op de latere radicale denkers van de 'High Enlightenment' (Didérot, d'Holbach) is zeer groot geweest.

Karakteristiek voor de representanten van de Radicale Verlichting blijft steeds hun republikeinse gezindheid, terwijl zij op godsdienstig-wijsgerig terrein puur materialistische ideeën of soms ook een spinozistisch getint pantheïsme voorstaan. Binnen dat door M.C. Jacob zo suggestief geschetste krachtenveld zouden nu ook de activiteiten van de Haagse Frères en redacteurs van het *Journal Littéraire* te situeren zijn.

De kwestie waar het hier om gaat heeft ook voor de positiebepaling van Van Effen grote betekenis, omdat hij in de visie van M.C. Jacob al snel buiten de radicale boot van de Frères/Chevaliers zou zijn gevallen. Aanvankelijk zat hij nog min of meer op het goede spoor:

³² Christiane Berkvens-Stevelinck, 'Les Chevaliers de la Jubilation: Maçonnerie ou libertinage?', in: *Quaerendo* XIII-1 (1983), pp. 50-73; ibidem XIII-2 (1983), pp. 124-148. M.C. Jacob's reactie: 'The Knights of Jubilation – Masonic and Libertine', in: *Quaerendo* XIV (1984), pp. 63-75. Scherpe kritiek van gelijke strekking ontmoette *The Radical Enlightenment* ook van C.G. Gibbs in *The British Journal for the History of Science* 17 (1984), pp. 67-81.

Yet in the early 1730s, he turned violently against the French refugees and the libertine culture they had come to symbolise and joined the orthodox and partly homophobic backlash against it.³³

Enige tegenstelling met de rest van het libertijnse gezelschap was er altijd al geweest, maar die 'gradual defection from the cause of the Enlightenment' zou op den duur zijn uitgegroeid tot een regelrechte vijandschap.

Van Effen verschijnt hier als een soort renegaat van de vrijdenkerij en spelbederver onder de radicale Frères. De onhoudbaarheid van deze voorstelling wordt echter aanstonds duidelijk, wanneer we een moment terugkijken naar de kritische artikelen die hij reeds in de *Misanthrope* over libertijnen (en over Franse refugiés!) schreef. Iets anders is dat zich binnen de redactie van het *Journal Littéraire* na verloop van tijd latente tegenstellingen, al dan niet van persoonlijke aard, hebben verscherpt, waardoor de Société des Frères eind 1715 uiteenviel. Belangrijkste wrijfpunt was inderdaad de vraag welke houding men als journalist moest aannemen tegenover alles wat met geloof en religie te maken had. De orthodox-gereformeerde 's Gravesande en de deïst Saint-Hyacinthe kwamen toen op een bepaald moment lijnrecht tegenover elkaar te staan.³⁴ Maar waar het nu op aankomt is dat juist Van Effen met de enige echte libertijn van het gezelschap, Saint-Hyacinthe, 'en excellents termes' bleef.³⁵ Samen hebben zij naderhand nog in de redactie van het tijdschrift *l'Europe savante* gezeten en Defoe's *Robinson Crusoe* in het Frans vertaald. Anders dan M.C. Jacob suggereert, is Van Effen het in 1713 gestarte *Journal Littéraire* tot het laatst toe trouw gebleven – ondanks een drukke dienstbetrekking als gouverneur bij de Van Wassenaers. Wanneer hij na zijn Haagse periode maatschappelijk en moreel in een isolement geraakt en ook niet meer betrokken werd bij de heroprichting in 1729 van het *Journal Littéraire*, dan lag dat in elk geval niet aan enige 'gradual defection from the cause of the Enlightenment'. Onze conclusie moet dus zijn dat Van Effen van het begin van zijn journalistieke carrière af zich geenszins als libertijn maar juist als bestrijder van de 'esprits forts' heeft gemanifesteerd. Hij hoefde dus ook nooit op vroegere radicale opinies in deze terug te komen en nam met zijn verlicht-christelijke middenkoers in de kring van het *Journal Littéraire* zeker geen geïsoleerde positie in.

Omgekeerd doet men de Van Effen van *De Hollandsche Spectator* onrecht door hem als een vijand van het verlichte denken voor te stellen. Zijn loyalite-

³³ Margaret C. Jacob, *The Radical Enlightenment*, p. 191.

³⁴ Prosper Marchand, *Dictionnaire historique* II, La Haye 1759, lemma 's-Gravesande [door J.N.S. Allamand], p. 241: 's-Gravesande avait fait l'extrait du livre de Ditton, sur la Résurrection de J.C. que l'on trouve dans le *Journal littéraire*, T. i, p. 391. Quand il le lut à la société des journalistes, M. de Saint-Hyacinthe qui était un franc déiste trouva que l'auteur parlait en chrétien et prétendait qu'un journaliste comme un historien devait laisser ignorer de quel parti il est. M. 's-Gravesande ne goûta pas cette indifférentisme et crut que comme chrétien il ne devait pas rougir de sa profession et de déclarer ses sentiments; son avis fut suivi.'

³⁵ Elisabeth Carayol, *Thémiseul de Saint-Hyacinthe 1684-1746*, Oxford 1984 (*Studies on Voltaire and the eighteenth Century*, vol. 221), p. 36.

teitsverklaring ten opzichte van de kerkelijke en wereldlijke overheid mag ons niet misleiden aangaande Van Effen's feitelijke positie in religiosis. Wie dat scherp aanvoelden waren de Sionswachters binnen de Waalse en Nederlands Hervormde Kerk. Achter de synodale schermen heeft zich een ware ketterjacht op *De Hollandsche Spectator* afgespeeld, waarbij de magistraat telkens met allerlei drogredenen probeerde de zaak op de lange baan te schuiven.³⁶ En nog op zijn sterfbed moest Van Effen zich verdedigen tegen beschuldigingen van onrechtzinnigheid.³⁷

Terugkomend op de aan het begin gestelde vraag kunnen we dus concluderen dat er in ideologisch opzicht geen wezenlijke breuk zit in Van Effen's ontwikkeling van *Misanthropie* tot *Hollandsche Spectator*. Hij was en bleef een verlicht Gereformeerd patriot. In literair opzicht echter ligt er wel degelijk een cesuur en daarover tenslotte nog een enkel woord.

Ongetwijfeld heeft Van Effen's bewuste toenadering tot een breed Nederlandstalig publiek in *De Hollandsche Spectator* bepaalde concessies van onderwerpskeuze en uitdrukkingwijze verlangd. Van de vernuftige, maar soms ook ingewikkelde stijl uit zijn beginperiode is niet veel meer over gebleven. Van Effen heeft de Franse salon, waar heel Europa toegang toe had, ingeruild voor de Hollandse huiskamer. Dat is dan, als men wil, een inperking van mogelijkheden, waarover men verschillend kan oordelen. De Nederlandse romanist Piet Valkhoff beschouwde die ontwikkeling van *Misanthropie* tot *Hollandsche Spectator*, literair gesproken, als een terugval,³⁸ terwijl de geschiedschrijvers van de Nederlandse letterkunde Van Effen's *Misanthropie*, *Bagatelle* enz. hooguit waarderen als een aanloopje naar zijn *Hollandsche Spectator*. Op beide standpunten valt wel iets af te dingen.

Stellig is het feit dat een ervaren journalist als Van Effen zich in zijn moedertaal heeft willen uitdrukken op zichzelf al pure winst voor de Nederlandse literatuur gebleken. Maar veel belangrijker is de manier waarop hij dat gedaan heeft: in duidelijk en verstaanbaar Nederlands zonder het barokke taalmaniërisme van de toenmalige Parnasbazen. Van Effen's rivaal Weyerman heeft in zijn voortijdig gestaakte weekblaadje *Den Adelaar* de succesvolle *Hollandsche Spectator* op grond van diens bevattelijke stijl flink bespot.³⁹ Maar Weyerman's eigen spitsvondige, 'waterzuchtige schryfwyze' met haar 'duizend by de hairen gesleepte gelykenissen'⁴⁰ was voor Van Effen nu juist iets van het verleden, een relict van een literaire mode waaraan hij zelf eens in *Misanthropie* en *Bagatelle* geofferd had maar die hij thans met volle overtuiging

³⁶ Nader daarover in mijn ter perse zijnde Van Effen-biografie.

³⁷ Verwer, p. cxxxviii; P. van der Vliet, 'Vraag en antwoord in de sterfkamer van volksopvoeder Justus van Effen', in: *Reformatorsch Dagblad*, vrijdag 13 september 1985.

³⁸ Piet Valkhoff, 'Justus van Effen en de Franse letterkunde', in: *Ontmoetingen tussen Nederland en Frankrijk*, 's-Gravenhage 1943, pp. 71-99; speciaal pp. 94-95.

³⁹ [Jacob Campo Weyerman], *Den Adelaar*. 1735; slechts 11 nrs. (28 febr.-9 mei 1735) bewaard. Naar het enig bekende exemplaar UBA 335 H 32 in facsimile uitgegeven door P. Altena, Nijmegen 1989. De betreffende passage over de *HS*: nr. 9 (11 april 1735), pp. 49-50.

⁴⁰ *HS*, nr. 12 (5 nov. 1731), p.90.

verwierp. Zo gezien is er mijns inziens geen reden om van een literaire terugval te spreken.

In 1719 heeft het er even naar uitgezien dat Justus van Effen definitief naar Frankrijk of naar Zweden zou vertrekken. Was die wens in vervulling gegaan, dan zou hij waarschijnlijk nooit meer aan een *Hollandsche Spectator* zijn toegekomen. Nu echter heeft hij ongezoekt de gelegenheid gekregen om op een ander plan met succes voor eigen land en volk te werken. En dat is voor elke schrijver een triomf.

Nijmegen, 14 januari 1991

